A Tömörkény-életmű sorsa

Előző cikkeimben a centenárium kínálta számvetésként előbb a nagy szegedi íróklasszikus életművének időszerűségét próbáltam igazolni, majd az ismeretét máig eltorzító képet helyreállítani. E sorozat befejező írásában magának az életműnek sorsát, Tömörkény írói hagyatékának gondozását veszem szemügyre.

Ha'ála után s a fölszabadulás előtt mindössze két olyan Tömörkény-kötet jelent meg, amely nem egyszerű utánnyomása az író életében megjelent köteteknek, hanem addig könyvalakban meg nem jelent írásokat ment meg a feledéstől: Móra Ferencé (*Célszerű szegény emberek*, 1922) és Sík Sándoré (*Rónasági csodák*, 1943). Jellemzően mindkettő helyi, szegedi kiadvány.

Tömörkény műve — ezt igazán mindenkinek el kell ismernie — *a fölszabadulás után vált közkinccsé*. A *Tömörkény Emlékkönyv* bibliográfiájába vetett pillantás elárulja, hányféle válogatás — közte az *Olcsó Könyvtár* sok ezres példányszáma — tette könnyen hozzáférhetővé az addig jobbadán bibliofil csemegének számító Tömörkény-kötetek elbeszéléseinek legjavát.

A legjelentősebb vállalkozás kétségkívül a *Szépirodalmi Könyvkiadóé*, amely 1956-ban elkezdte írónk *összegyűjtött művei* sorozatának megjelentetését. A kezdeményezés érdeme *Czibor* Jánosé. Ez a kisújszállási születésű, Szegedhez semmi szállal sem kapcsolódó, tragikus sorsú literátor, senkitől sem befolyásoltan, mint vérbeli irodalmi ínyenc ismerte föl Tömörkény írásművészetének egyedülállóan érdekes és értékes jellegét, s állította e különös klasszikus szolgálatába rövidre mért életét, hátralevő pár esztendejét. *Szeged népe és Tömörkény művészetének minden becsülője hálás lehet neki.* Gondozásában jelent meg a sorozat hét kötete (1956—1960); korai halála, öngyilkossága (1961) után maradt rám a még tőle kigondolt nyolcadik kötet (1963) sajtó alá rendezése. S ugyancsak ő válogatta Tömörkény írásainak azt a gyűjteményét, amely előbb a *Magyar Klasszikusok* sorozatban reprezentálta írónkat, majd az *Aranykönyvtár* kötetei közt nagy példányszámban terjesztette, s végül most, a centenáriumra ünnepi kiadványként, ötezer példányban tette ismét kaphatóvá Tömörkény életművének legidőtállóbb darabjait (*Fecskék*, 1966).

Czibor János jószándéka, szorgalma sem volt azonban elegendő, hogy a tömörkényi életmű problémáival, főként helyismereti és nyelvi rejtélyeivel megbirkózzék. Nem vele, haló porával szállok pörbe tehát, amikor szóvá teszem az összegyűjtött művek *szövegközlésének fogyatékosságait, értelmi és esztétikai szempontból egyaránt zavaró hibáit*. Czibor minden kötetét *„kronológiai rendben és tisztázott szövegközlésben"* szándékozta megjelentetni. Sajnos, szegedi történelmi, földrajzi, néprajzi, népnyelvi ismereteinek hiánya korlátozta ebbéli szándékának megvalósítását.

A hibák főbb típusait elegendő a *Fecskék* új kiadásán illusztrálnom, s csak néha utalnom az összegyűjtött művekben előforduló példákra. Legmeggyőzőbb talán legelsőben az elírásokra rámutatni. Egyetlen novella két lapján (390—391) tízszer fordul elő hibás alakban a mi fülünknek ismerős helynév, a *szilléri* (töltés, iskola), *r* helyett mindenütt *z*-vel. Az összegyűjtött művekben tucatjával találunk ilyen eltorzult neveket: a *Zsótérből* Zsótész, a Kistisza utcából *Krisztina* utca, a Hézsőből *Bézső*, Sebőkhegyből *Sebőkhegy*, Vecsernyésből *Vecsennyés*, Csanyból *Csány*, körtöltésből *körtölés* (nyilván a *kürtölés* változatának hitte szegény Czibor), Csöréből *Csőre* stb. Az ünnepi Tömörkény-esten is szerepelt *Terméskőszívű Mihály* című novellában kétszer egymás után *szívleli* („fontolóra vesz") alak áll (412) a helyes *szíveli* („szereti") helyén.

De vannak olyan elírások, sajtóhibák is, amelyeknek nincs helyi vonatkozásuk, mégis így vándorolnak kiadásról kiadásra. Ilyen a pöndör-háló pöndöl-háló helyett (193). Vagy ebben a mondatban: „kend mindig olyan *életű* volt, mint a molnár tyúkja". (194). Nyilvánvaló, hogy nem életű, hanem *ételű*. *A kraszniki csata* végét csúfítja el egy fölösleges szócska: amikor az öreg katona azt mondja, majd akkor vesz képet, ha rajta a királyok szerbuszolnak egymással, a képárus lány így szól: „Akkor sokáig *el* kell nekem várni arra, amíg én magával üzletet csináljak". Az *el* igekötő fölösleges, sutává teszi a mondatot, nincs is ott az első kiadásban. De az összegyűjtött írások kötetében és a *Fecskék*ben (453) sajnos ott van.

Ilyen és hasonló sajtóhibák *tucatjával* vannak. A *Fecskék*ben egy lapon háromszor fordul elő *nincstelen* alakban az első kiadásokban vitathatatlan és Tömörkény tollán következetes *nincsetlen* (353), de a kötetben még sok helyt, a sorozatban pedig számlálhatatlanul sokszor. Ugyanis hibás a kétkezi alak (351): ez is elterjedt, holott az író mindig csak kétkézit írt. Mintahogy ő kubikost emleget folyton, nem pedig kubikust (256). A *nem tudom* népnyelvi alakja: nem *tom*; viszont — ki tudja, miért — ez így vándorol kiadásról kiadásra: nem *tóom* (78). Gyakran lenne szükség régies alakokat maira átírni. Szőregh (346) ma már Szőreg; Dorosma meg Dorozsma; átírjuk már a pionnert, sabogate-t, theát stb.

Nagy a káosz a novibazári szandzsák török és szerb helynevei körül is. Ilyen változatokat olvashatunk: *Taslidza* ~ *Tisladza*, *Dzseljaznica* ~ *Seljazsnica*, *Csadinje* ~ *Cedinje*, *Rajkovics* ~ *Rajnovics*, *Jabuka* ~ *Jakuba* stb.

A pesti szedők — hol még a hírlapi megjelenéskor hol pedig most, az összegyűjtött művek kiadásakor — sok helyt rosszul írták a Tömörkény írásaiban természetszerűen oly gyakori ö-ző alakokat. Bámulatos összevisszaság uralkodik itt, holott kétségtelen, hogy *Tömörkény ebben nem hibázott* (Nem úgy, mint Móricz a *Rózsa Sándor*ban, vagy olykor még a félegyházi születésű *ë*-ző Móra is.) Csak a *Fecskék*ből idézem ezeket a szegedi fül számára képtelen alakokat: beismertöm (125), szögények (180), erödjötök föl (301), mindönnek fölment az ára, a közönséges tehénbűrcsizma... (411), mönjetek (419), jelentköztem (468), elmöhetett volna (469). Nem is javítom, hiszen mi mindannyian tüstént érezzük, mennyire kirí a népnyelvi szövegből ez. *Az egész sorozatban százával vannak ilyen alakok*. Ez az olvasót is, még inkább pedig az előadóművészt hallgató közönséget, rendkívül zavarja, eltereli figyelmét az olvasott, hallott elbeszélés tartalmi mondandójáról. *A „tisztázott szövegközlés" föltétlenül megkívánná, hogy Tömörkény szövegét megtisztítsuk ezektől a szeplőktől, s eredeti, hiteles mivoltában őrizzük, terjesszük.*

Némiképpen hasonlóan vagyunk a rövid zárt *ë* jelölésével is. Akár Móricz a *Rózsa Sándor*ban, *Tömörkény* is *többször jelét adja, hogy ezt a sajátos hangot írásban is szeretné érzékeltetni*. Fonetikai ismeretek, de főként a korabeli nyomdák betűanyagának hiányai miatt, ezt ő — megint, akár Móricz — az *é* betűvel próbálta visszaadni. A *Fecskék*ben is nyoma maradt ennek a csökevényes jelölési kísérletnek: éggy (37), kunosan beszélt, *é*-vel (44), bántott ez a sok *e* betű a beszédben (45), nem löhet égy böcsületös kaszaküvet kapni (52), gyüvök innen belülről *é*... (77), léeresztve (291). Jellemző, hogy ez a próbálkozás végig kíséri Tömörkény egész pályáját: *még 1916-ban is van írása, amelyben az é betűvel szeretné kifejezni ezt a jellemző hangot.*

S mi még inkább érezzük ennek szükségét. Elképzelhetetlen fölolvasni pl. ezt a mondatot nyílt *e*-vel: *te se möntél oda. Tömörkény szándékát megvalósítva* a sorozat nyolcadik kötetében és a *Tömörkény Emlékkönyv*ben ezért igyekeztem szükség szerint jelölni a rövid zárt *ë*-t. Az előbbi példamondatot így: *të së möntél oda.* Meggyőződésem, hogy a „tisztázott szövegközlés" ebben a szellemben a sorozat — a további válogatások — *hasonló jellegű kiegészítését* is megkívánná. Az ellenvetést, hogy ez szokatlan, s zavarja az olvasást, eleve vissza kell utasítani. Kodály *Iskolai énekgyűjteményének* szövegeiben is rendre jelölve van ez a szép, a magyar hangrendszert gazdagító hangunk. S ha eddig nem zavarta az olvasást az iménti példákban az *é*, amely korántsem ennek a hangnak a megfelelője, miért okozna gondot az a betű, amely *egyértelmű tükre a kiejtésnek*?

Nem itt a helye, hogy a sorozat és a reprezentatív válogatás, a *Fecskék* minden szöveghibáját fölsorakoztassam. A főbb típusokat mutattam be, hogy kitessék: a Tömörkény-kiadások szövegközlésére — Czibor érdemes, de nem tökéletes kísérlete után — *különleges gondot* kell fordítani.

Öt évvel ezelőtt a Magyar Tudományos Akadémia Szövegkiadási Főbizottságának javaslatot tettem Tömörkény összes művei kritikai kiadásának megindítására. A Főbizottság álláspontja az volt, hogy ezt egyelőre nem látja szükségesnek, mert a Czibor-féle sorozat a tudományos kutatás igényeit is kielégíti. Azt hiszem, nem vagyok egyedül, aki azt tartja: mára elérkezett az idő a kritikai kiadásra, amely végre az egész életművet fölöleli, és valóban végleges, hiteles szöveget tesz közkinccsé. Ám addig is, míg erre sor kerülhet, hovatovább szükségessé válik az összegyűjtött művek nyolc kötetének újbóli kiadása. Célszerű lenne a nyolc kötet anyagát — kisebb betűvel, finomabb papíron — három-négy kötetbe sűríteni. Közben újabb válogatásokra is nyilván sor kerül, ezekben is ki kell javítani a szöveghibákat.

A centenárium — immár tavaly — elmúlt. Ám máris közeledik az író halálának ötvenedik évfordulója: április 24-e. Emlékkiállítása a közművelődési palotában addig lesz nyitva, s addig még gyakran idézgetjük az életművével kapcsolatban ránk háruló föladatokat.

PÉTER LÁSZLÓ

Választópolgár a fiam

Mivel a fiam elmúlt 18 éves, így elmagyarázom neki az új választójogi törvényt.

— Jó, jó — szakítja félbe előadásomat ez a tiszteletlen, büdös kölyök, akarom mondani derék ifjú állampolgár.

— Azt mondd meg inkább, igaz-e, hogy én is javasolhatok jelöltet?

— Hát persze — válaszoltam mit sem sejtve.

— Akit akarok?

— Igen.

— A Beatleseket is? — csillan fel a szeme.

Még magabiztos vagyok.

— Nem, csak magyar állampolgárt lehet jelölni.

— Akkor a Szörényi Leventét. Tudod, akinek fáj, fáj, fáj...

Segítség! Mint egy kisdiák, az újságból próbálok puskázni, no de attól sem leszek okosabb.

— Fiacskám — fordulok felé. — Hát ha annak a Szörényi hogyishívjáknak úgy fáj, fáj, fáj, akkor biztosan beteg, tehát felelőtlenség lenne tőled őt javasolni.

Fiacskám azonban nem nyugszik.

— De azt mond meg...

Ez aztán a szerencse: csöngetnek. Ő megy ki ajtót nyitni, óriási zaj, egy sereg kölyök, a fiam barátai tódulnak be a szobába. Szent ég! Ezek is mind választópolgárok?

Ahogy végre belefekszem a családi ágyba, hallom, hogy mellettem piheg egy másik derék magyar választópolgár, a feleségem.

— Mond csak — kérdezi —, hogy is lesz azzal az új...

Te is lányom, Brutus! No mindegy. Elmagyarázom.

— Tudom, ezt tudom — mondja hitvesem —, de...

Ő a fodrászát akarja jelölni. A Jencit.

Kicsit idegesen aludhattam el, mert meglehetősen furcsa álmom volt. Egy viharos jelölőgyűlésen vettem részt, melyen a választók engem jelöltek képviselőnek. És akkor...

Hű, de megizzadtam — törültem izzadó homlokom, ahogy felébredtem. Nyomban belefogtam a következő levél megírásába: „Kedves elvtársak! Én nem tudok se gitározni, se tupírozni. Mielőtt jelölnének gondolják meg, népszerű lehet-e manapság egy ilyen tanulatlan ember?"

Benedek B. István

VASÁRNAPI Könyvszemle

A lélek naplójából

Vasvári István versei

A negyvennyolc éves költő új kötete az utolsó két év termését tartalmazza. Ha azt vizsgáljuk, hogy ezek az új versek mennyiben és hogyan jelentenek újat a korábbiakhoz képest, mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy *Vasvári* István most is, ma is, ebben az új kötetében is *azon az úton jár*, amelyen jónéhány évvel ezelőtt elindult. Egyszerűség, egy fajta szigorúság, igényesség, azonosulás a közönséggel, a néppel a feladatokban, a gondokban és az örömökben, mindenféle olcsó, könnyű, tetszetős megoldás és hatás következetes kerülése: nagyon egyszerűen szólva, ez jellemzi most is — változatlanul — Vasvári István költészetét.

Ha valaki most kezdene ismerkedni a költő munkásságával, és először a versek címében tájékozódna, bizonyára feltűnőnek találná, hogy a címeknek viszonylag nagy része a múltra utal. *Segesvár, Lidice, Dantéhoz, Radnóti Miklóshoz:* néhányat idézünk csak e hol közelebbi, hol távolabbi múltra vonatkozó, utolsó címek közül. Elég azonban egy pillantást vetnünk a költőnek ezekre a verseire is, és rögtön meggyőződhetünk arról, hogy itt nem múltba fordulásról van szó. A költőnek a máról és a mához van mondanivalója, bárhonnan indul el, versei a mába vezetnek, a lezárás, a befejezés, a megoldás — ha tetszik: a mondanivaló összefoglalása — *mindig a mához kapcsolódik.*

Ez a maiság a költő alkatából következik. Vasvári István nem önmagáért a versért ír, költeményei túlmutatnak, túlhaladnak magán a költészeten: a társadalmi feladatvállalás irányába. De éppen — s ez nem paradoxon — ez teszi verseit igazi költészetté, művészetté. Mint ahogy az igazi irodalom és költészet mindig több önmagánál; verset a versért csak finomkodó széplelkek írtak és írnak. *Tettem, mit tehettem* — fogalmazza meg ezt plasztikusan egyik versében — *nem az életemért, éltem, érted féltem fájó emberiség.*

S hogy ez nem póz, nem valami mesterkélt és erőltetett, magáravett, csinált magatartás, azt úgyszólván a kötet valamennyi verse bizonyítja. Vasvári nemcsak „nagy" dolgokról, az egész emberiséget érintő kérdésekről beszél. De még ezeket az intimebb témájú verseit is átfűti, átforrósítja egyfajta költői magatartás: *a mai társadalom iránti szenvedélyes érdeklődés, a szocializmus ügye iránti őszinte odaadás.*

Ezeket a szavakat, hogy átfűti, átforrósítja, nem szabad romantikusan értelmezni. Sem tartalmilag, se formai szempontból. Vasvári nem romantikus költő. Szenvedélyessége nem valami feltűnő lobogás, nem látványos görögtűz. Sokkal inkább az értelem logikája, következetessége, kis túlzással szinte azt mondhatnánk konoksága. Nem csatlakozik semmiféle divatos és bizonyos körökben nagy sikerre számítható költői irányzathoz. Lemondva az egyfajta, kétes értékű népszerűségről *határozottan, szilárd biztonsággal énekli saját mondanivalóját.*

Ehhez az alapálláshoz igazodik a költő verselése is. Kemény, szigorú puritán, szinte eszközteleníül egyszerű az a forma, amelyben Vasvári mondanivalóját előadja. De költői, művészi forma. Nemcsak azért, mert megfelel a mondanivalónak, hanem azért is, mert lényegretörése, a cifraság, a túldíszítettség kerülése határozottan modern és mai benne.

Újdonság is van e kötetben: a szatirikus hang. A költő apró epigrammái elavult, korszerűtlen magatartásformákat gúnyolnak, s a „rend ellen vagánykodók"-ról éppúgy beszél ezekben a versekben, mint a fontoskodókról, a képmutatókról, az elvtelenekről.

A *Magvető* kiadásában megjelent kötet bizonyára örömet szerez a költészet barátainak.

ÖKRÖS LÁSZLÓ

FÖLDES GYÖRGY

Okos ügyvitel

Van nekem egy kedves barátom, nevezzük Bélának. Foglalkozása építészmérnök, családi állapota nős, fő erénye a szorgalom, gyengéje pedig a könnyelműség. A felesége sohasem tudta mellette a pénzt beosztani, mert Béla sokat költött; ahogy mondják, lyukas volt a tenyere és nagyob az igényei. Második sikertelen házassága után jobb mutatóujját a nyakához emelte és esküszerű fogadkozással többször egymás után elismételte az oly sokszor hallott közhelyet:

— Ide szúrd a rozsdás tűt, ha én még egyszer megnősülök.

Széles gesztusaira már fel sem figyeltem, annyira megszoktam, de a fogadkozásán mosolyogtam.

— Nem akarok neked rozsdás tűvel vérmérgezést okozni — mondtam. — De erre úgysem kerülhet sor, mert az olyan könnyelmű ember, mint amilyen te vagy, nem is kapna még egyszer feleséget.

De hát persze kapott felelséget: öt évvel ezelőtt — negyvenesztendős korában — a nála pontosan tíz évvel fiatalabb Szokoli Annát vette el. Az asszony akkoriban vált el iszákos férjétől és bár sohasem hivatkozott a rozsdás tűre, megfogadta, hogy többé nem megy férjhez, nem köti az életét egyetlen férfihoz sem. Önálló, elvált és független asszony volt Anna, üzemgazdász és statisztikus, havi kétezerhétszázért egy nagyvállalatnál, tehát hitelesnek látszott az elhatározása.

— Nem hiszek magának, Annuska — jegyeztem meg mégis a fogadkozás hallatán.

— Nem hisz?! — csattant fel. — Maga jól ismerte a férjemet! Torkig vagyok a házassággal...

— A világért sem kételkedem ebben — mondtam meghunyászkodva az erélyes hangra. — De nem minden férfi olyan, mint a férje volt és maga túl csinos ahhoz, hogy egyedül éljen. És túl fiatal is.

Anna valóban átlagon felüli csinos asszony volt, jól ápolt, művelt és kedves teremtés. Komoly munkája mellett is vidám, és annyi kislányos báj volt benne, hogy tíz évet nyugodtan letagadhatott volna az alig harminc esztendejéből.

Béla velem együtt már régóta ismerte Annát, de csak akkor fedezte fel, amikor elmeséltem neki, hogy Anna elvált a férjétől.

— Látod, ilyen asszony kellene nekem, mint Anna — mondta egy kis nyugtalansággal, de határozottan. — Ilyen asszony kellene — ismételte. — Anna asszony a talpán!

— Fogadkoztál, hogy nem nősülsz többé!

— Az igaz, de Annáért meggondolnám.

— Okos asszony az! Nem menne férjhez még egyszer olyan könnyelmű emberhez, mint amilyen te vagy.

— Majd meglátjuk — mondta nevetve Béla, és attól kezdve mindennap megvárta Annát az irodaház kapujában, elkísérte, vagy beültek valahová egy kis tereferére.

Alig néhány hét telt el és Béla nagy hévvel máris megmondta Annának, hogy elvenné, sőt úgy érzi, nem tud nélküle élni, amire az asszony rövid egyszerűséggel azt felelte, hogy